

VASCONGADO.—Euskara plazaratuko bada «vascongado»-en beharra dugu, zenbaitentzat gezurra badirudi ere.

Maizegi edo geroago eta maizago erabiltzen da euskaldunon artean «vascongado» (inoiz «baskongado» idatziz) mespretsuki, erdizkako euskaldun edo *aberriano* kutsuko «euzkotarra»-ren berdintura parekatu-rik, edo gauza berdina balitz bezala. Baina, irakurleak jakin beza Erdi-Arotik gure egunok arte «romanzado» eta «castellanizado» ez zenarentzat erabilia dela. Beraz, erdaldundu gabe zen euskaldun jatorrarentzat erabilia da «vascongado» izena. Vascongado = euskaldun, hori du bere zentzua.

Izen hori, euskalduna gutietsi nahirik ere erabilia da, baina bere funtsean, erdaldunak euskaldunei (euskara-dunei; hau da, euskaraz mintzatzen zirenei) jarria da.

Herri bakoitzak bere historia du, eta abertzale den edonork zerbait jakin behar du bere herriaren historiaz, edo gutienik ere historiaz zerbait dakitenei entzuten, maite duten herriaren alde zentzuz jokatu nahi baldin badute. Esloganak eta esaldi hutsak barreiatzeak, ez dago dudarik, bere indarra dute, onerarako edo txarrerako. Eta, inoiz, ondo egin beharrez kalte egin genezake. Hori da azken aldi hontan zenbaiten partetik «vascongado» izenez jazotzen zaiguna ere, erabilkera bere senetik atereaz on baino kalte gehiago egiteko eraz azaldu.

Ustekabez aldatze horrek ez ote digu euskaldunoi, eta bereziki euskaltzaleoi, kalte egiten? Zeren, «vascongado» euskaldunok erdaldunegandik bereizteko izenlagun kalifikatzailea da. Eta, «romanzado» edo «castellanizado» direlakoek euskaldunontzat erabiltzen duten adjetiboa denez Euskal Herri guzian «vascongados» bete beharra dugu aberria euskaldunduko badugu.

* * *

MENDITAR BATEN KANTUA.—Duela urte bete auzi gogorra sortu zuten trikitilari eta kantaberri taldeek elkarren artean kanta zahar baten egile eskubideak zirela ta. Batzuk berena zala esaten zuten artean, besteak herri-kantatzat jotzen zuten, baina beraiek armonizatua. Sociedad de Autores-koek ordea, beti bezala, Pilatos-enak; eskuak garbitu eta kitto.

Kanta eta doinuen jabetasunez nork du aginpidea? Nork egin behar du nori berea emateko ikerketa? Zuzena al da kantak eta doinuak jotzaile eta interpretatzaileek bere izenera erregistratzea alde aurretik doinu eta letraren egileak nortsuk diren jakin gabe?

Trikitilari eta kantaberrikoen auzia «Menditar baten kantua»-ri buruzkoa zen, eta ez beste. Bi bertso hauekin hasten dena:

Urruti nere menditik

joan nintzan dirutu nahirik.

Urrutietan laster bihotza

nahigabez erdibiturik,

gelditu nintzan tristerik

bake santua galdurik.

Nere bihotza zegoen

Euskal Herrian pentsatzen:

egun guztian, gauaz orobat

beti zitzaidan oroitzen

zer gozo nintzan bizitzen

hautxo nintzanean hemen.

Gutziz hamar bertsoz osatzen da «Menditar baten kantua», eta bere egilea Karmelo Etxegarai zena. Zehaztasun gehiago emateko, esan beharrez gaude kanta horrek lehen saria irabazi zuela Urrietako Euskal Jaietan, 1886an. Urte berean Baionako La Maignère argitaletxeak azaldu zuen 27 zentimetroko orri batean, eta gero, urte berean, *Euskal Erria* aldizkariak, XV. tomoko 295-296 orrialdeetan.

Bakoitzari berea Jainkoan legea.

* * *

BAIGORRIKO BAXERAK.—Zeramikaz arduratzen den bantentzat bere garrantzia duen atsotitz bat bada Baigorri aldean, baxerak direnez medio. Oihenarten atsotitzetan agertzen da lehenik, baina guk gure zalantzak ditugu ondo jasoa ote denez.

Oihenarten *Atsotitzak eta neurtitzak* liburua Larresororen edizioa baizik ez dugu eskuetan, 1971an Donostian argitaratua eta uste dugu zuzen jasoa ekarriko duela 66. atsotitza:

*Baigorri baxera lurrez,
nik haragei nuenean urrez.*

Jean Elissalde «Zerbitzari»-ren bilduman, *Atsotitz, Zuhur-hitz eta Erran-zahar* (1936) deritzaion hartan, 116. atsotitza bera dela dirudi, baiña zentzuz desberdina da:

*Baigorri baxera urrez,
ni harat orduko lurrez.*

Honako era edo esan nahi hau ordea gipuzkoarren Urrutiko intxaurrak... bezalako da.

Oihenarten, lurrezko zena urrez bihurtzen du, eta Zerbitzariarenean alderantziz, urrezko zena lurrez. Beraz, bada diferentziarik.

Herria astekariaren zuzendari den Emile Larre baigorriarrai beste honako hauek jaso nizkion, Baigorri inguruetakoko populuak erraten denez:

*Baigorri baxerak urrez,
harat joan eta lurrez.*

Baina, baigorritarrek aldiz beste honako hau erabiltzen omen dute:

*Auzoan baxerak urrez,
harat joan eta lurrez.*

Zerbitzariren bildumakoaren zentzu berekoak dira horiek, atsotitz bezala, baina pluralez erabiltze horrek adibide zalan-tzagarri bat eskaintzen digu, baxera soilean nekezagoa derit-zaguna, baxerakoa urrea beharrez lurra izatea edo baxerak heurak urrezkoak edo lurrezkoak. Zeramika zaleontzat hala balitz hobe, zeramikagileen aztarna izan deitekeanez, baina zori-tzarrez bestera dela dirudi: ontziko eta ez ontzia.

* * *

LAPITZAREN ARAUAK?—Nork pentsa zezakean holakorik ikusterik eta irakurtzerik? Ba, *Argia* aldizkariaren 980. zenba-kiaren 24. orrialdean honako hau irakurtzera iritsi ginen: «Hau-rrak ikusten duena lapitzaren arauera», J. L.-ek izenpetutako lan batean.

Baina, testu osoa irakurriz ohartu gara «lapitzaren bidez bere irudimenaren (edo irudimenezko) zentzua» edo holako zerbait esan nahi zuela.

Hortariko hutsak, egia esan, edonork noiznahi egiten ditu-gu, baina maisukeriz ari direnengandik ez genuen holakorik espero.

* * *

MANUELTXO.—Maiz entzuna dugu ijito jendeak eta Espai-niako zenbait tokitan, bereziki hegoaldean, Jainkoari eta batez ere Jesus Haurrari, Manuel izena ematen diotela. Baina garai batean Euskal Herrian bertan ere hala ez ote? Adibidez, Bizkai-

-Gipuzkoa mugako herrietan, trumoi hotsa entzutean esan ohi da: «Han, goiko Manuel boletan». Baina Gipuzkoako Goierrri partean, oso ezaguna dugu Eguberrietako kanta hau:

*Artzai buru zuri bi
Antton eta Peru,
Belengo portalera
etorri zaizkigu;
sartu dira barrena
Manueltxo gana,
presente egin diote
arkumetxo bana.*

Bestalde, gure haurtzaroko Eibarren, Gabon inguruan kantatzen genuen beste hona hau:

*Astelena, martitzena,
eguztenian,
zozuak kantatzen dau
Manueltxonian.
Ogixa jan ta hil,
artua jan ta piztu,
biba Manuel, txistu!*

Guk zentzu guti aurkitzen genion, baina zerbait misteriotsu gordetzen zuelako edo gogozko zitzaigun Eguberrietan kalez kale edo non-nahi bertso hori errepikatzea.

Egia esan, zozo eta eper kanta, berriemaile bezala azaltzen dira eibartarron folklore zaharrean; zori oneko berri emaile gisa. «Zozuak kantatzen dau Arrate ballian...», eta «Eperrak kantatzen dau Arrate ballian...», esanaz hasten diren koplak lekuko. Ikus *Odon Apraizi Omenaldia* (1981) deritzan liburuko 336. orrialdean.

Zoriona, bere etimologiaren zentzuz, xori (txori) onetik datorrela dirudi. Honek bedonek ere erdarazko *pajaro de buen*

agero-rekin badu zer ikusirik. Gure herrian ohitura zaharrekoa da ezkongai bilatzeko Arrateko gurutzari hiru buelta ematea. Baina han bueltak eman eta begiak eta bihotza nora eroan ez dakitenentzat, erromeria egunetan maiz entzuten da panderojotzaileen ahoetatik kopla hura: «Eperrak kantatzen dau Arrate ballian, neskarik ederrena San Pedro aldian». Era hortara eskongaiaren bilaketaz adibiderik anitz bada gure folklore zahar hortan eta zenbait berri ematen da *Iker* — 2, Piarres Lafitte-ren omenezko liburuaren 854-857 orrialdeetan.

* * *

ETXEPAREN GARAICO POESIAK.—1980an, Patxi Altunak, *Linguae Vasconum Primitiae* (Edizio kritikoa) delako hartan, aintzin solasaren XX. orrialdean zion: «Etxeparek herria izan zuela bere zenbait bertsoen iturri». Eta ondorean jarraitzen zuen esanaz: «Beste puntu bat nahi nuke hemen hitz gutxiz agertu. Tradizio luze baten ondorengoa da, noski, gure poeta, ez batbatean sortu eta erpina jo duen bertsoegintza dotore eta bikainaren fruitua. Lehenagokorik ez dugu ezagutzen, baina izan zuen nahitaez. Horrelako poetarik eta batez ere horrelako bertsoegintzarik ez da sortzen, ezin daiteke sor goizetik gauera».

Azken urte hauetan euskararen ikerketak hartu duten abiadurari esker, Etxepare baino lehenagoko bertso idatzirik aurkitu ez bada ere, garai haietan bazirela euskaldun poetak erakusten digute Mondragoeko eresiak eta bestek, eta eritzi horren lagungarri datoz berriki egin diren aurkikuntzak. Hara hemen pare bat adibide:

Antonio Unzuetak Madrid-eko Biblioteca Nacional-ean aurkitu zuen Etxepareren garaiko Juan de Undiano nafar paderedo eremitak euskaraz jarritako *Miserere mei Deus* bertsoak. Lehenago Bernardo Estornés Lasak aipatu zituen *Fontes Lin-*

gua Vasconum-en 5. zenbakian, Goiñi Gaztambideren lan batean oinarriturik. Honek publikatu bai zuen «La vida eremitica en el Reino de Navarra» (*España Eremitica*. Actas de la VI Semana de Estudios Monásticos. Pamplona, 1970) deritzan lanean Obanos-ko Arnotegi ermitan pader zen Juan de Undiano eta bere lanen berri, 335. orrialdean euskarazko liburuxka aipatuz: «Un libro *Cancionero*, de mano, en vascuence», ondasunen inbentarioa egitean. XVI. mendearen erdi aldeko heme-retzi bertsoak osatzen dute. Aurkitzaileak *Fontes Linguae Vasconum* aldizkariaren 39. zenbakian (1982) argitaratu du sorta polit hori.

Baina, bestalde, 1554an Frantziako Tolosan inprimatutako liburuxka batean Nafarroako errege Henry Borbon-i zenbait hizkuntzaz eskainitako laudoriozko bertsoen artean euskarazkoa ere aurkitu da. Liburuxka horren ale bat British Museum-en gordetzen da, une berean jo dute Enrrike Knörr eta Jean Haritschelharren eskuetara eta elkarren berri jakin gabe, biek, *Iker-2*-rako lan bana prestatu zuten. Piarres Lafitteren omenezko liburuaren antolatzaileok, hori ikusteaz, jaun biokin mintzatu ginen eta bien artean hautatu zen Haritschelharrena argitaratzea.

Ez ginake batere harrituko besterik agertuko balitz ere, harrigarriagoa litzake eskuizkribu zaharretan besterik ez agertzea. Dena dela, guzi honek arrazoia ematen dio P. Altunaren usteari.

Etxeparen liburua baino zortzi urte lehenagokoa da Fr. Joan de Zumarragaren gutuna (ikus *Eusker*a, XXVI, 5-14 orr.), baina hau hitz-lauz dago eta ezta poesiagintzaren exenplu hariztekoa, baina bai oraindik aurkikuntzak egingo direnaren adierazgarri.

* * *

BROUSSAIN APEZA?—Guztiok dakigu euskal literatura-
ren historian apaizik aski badela, Mitxelena *Historia de la Li-
teratura Vasca* (1960) liburuko 18. orrialdean agertzen zuen be-
zala, baina ez zenbaitzuk uste duten haina, obra beraren 33.
orrialdean aitortu zuenez (ikus 17. deia). Hara orain ere, urteak
igaroaren, ura bere bidetik. 1983ko uztailaren 10eko *Argia*
astekariak, 2. orrialdean, 1930eko *Euskera* birargitaratzearen
aipamena egitean honako hau zion: «Broussain apaizaren iz-
kribuaz».

Baina, Broussain, izatekotaz ere, auzapez (alkate) izan zen
Hazparnen.

Azkenean, hori: Hemen ez dago kritika egiterik. Klaro
ba! Zeren, kritika egiteko ere burua eta erudizio apur bat behar
baitira. Buru hainbat aburu, baina aburu.

J. S. M.

Antonio Unzueta¹ Madrid-eko Biblioteka Nazionalean aur-
kitu zuen Etxepareren garaiko Juan de Mediano nafar paide-
edo eremitar euskaraz jarritako *Miserere mei Deus* bertsoak.
Lehenago Bernardo Estornés Lusa² a patu zituen *Fonies Lira*

AZKENEZ, HARA HEMEN, SUKALDARITZAKO HASTAPENAK EMATEN DIGUN PENA.—Edorta Agirrek argitaratu berria du *Sukaldaritzako hastapenak*. Sarrerako «Aurreproposamena edo» idaztean trunpatu da. Ez da harritzekoa, zeren «Aholkuren bat» en aintzitik datorrenez. Informaketa kaxkarra agertzeak ere ez gaitu harritzen, egilea bera zenez aldez aurretik informatu gabea. Edo, bestela, esan zaharrari lotuko natzaio: Lotsagabeak herria bere.

Hitz-joko arraroak egiten besteok ere aspaldi ikasi genuen eta delako egile, biltzaile, neurtzaile, ordenatzaile edo desordenatzailea aipatzen ez dakit bere mailara makurturik Edortaz edo «Edozertaz» ihardun behar dudan. Halakoa irten denez Edortaren torta. Liburuarekin zer ikusirik izan behar ez duen «Aurreproposamena edo» ez bait dakit zertara datorren, ez «Normalizazioa bai, hiztegi espezialduak ez...» esaldiak eta bere ondorengoak Euskaltzaindia saltsa hortan sartzaz. Nik dakidanez, Euskaltzaindiak ez bai dio ez batari eta ez besteari ezetzik eman. Baina, liburuaren hitzaurrea irakurtzeaz, badirudi Edorta Agirrek badakiela euskaltzainok ez dakigun zerbait; ez dakiena, zera da, bere gaiaz euskaraz zer idatzi den. Argi dago gastronomia jakintzan erdal mundutik euskaldungotik baino hurbilago dabilela eta hitzaurre horren bidez, bere sukalde konpondu beharrean besterena konpontzen ari dela.

Txo: bakoitzak bereakin ere aski diagu.

Bere ustez, *Escualdun Cocinera* (1864) eta *Cocinan Icasteco liburua* (1889) dira euskaraz gai hortaz idatzi diren bakarrak: «Harez gero, jai». Bapo mutil; ederki! Jai? Bai noski hire mundu tipian, liburu horren bibliografiatxo hortan erakusten denez. Baina ez zen horrela izango euskarazko lanak irakurri balitu.

Euskaldunontzat, mahain ingurua, otortu onaren ondoren solaserako aukerakoa bada, baita ere jakite hegoez abiatu irakurketaren bidez jakituria hornitzeko ere. Baina, ageri denez, E. Agirrek lehenengoaz baizik ez daki.

Hemeretzigarren mendeko modak iragan eta gainditu zirenez, Euskaltzaindiak, erakundearen sorreran bertan eratu zuen lehen literatura saria sukaldaritzaz izan zen eta handik sortu eta argitaratu zen Julene Azpeitiaren *Osasuna, merketza eta yanaritz*a (1920) deritzan liburua, E. Agirrerentzat sineskaitza bada ere, euskara hutsean idatzia eta Euskaltzaindiak berak argitaratua.

Txo: sinestu behar duk, zeren izena badik eta gure mitologian izena duen guztia omen zegok. Gainera, neronek begiz ikusi eta eskuz ikutua diat.

Egilea bera ote da bere burua hemeretzigarren mendean kokatua duena? A!, euskaldun gastronomiaz erdarazkoa haina baleki.

Txo: huts hori ez duk hirea bakarrik, baina hire hutsez errua besteen lepora ez bota.

Jakin beza Donostiako Gordailu argitaletxeak ere *Edariak* eta *Janariak* deritzaien liburuxkak argitaratu zituela 1975ean ikastoletako andereño eta maisuei hortaz zerbait irakatsi nahirik.

Txo: ordurako jaioa izango hintzen ba.

Baina, besteak beste, gai hortaz ezer esan genezake *Egan* aldizkari honen orrialdeetatik ere, gutienez hor zehar aurkitu dituen bitxikeri tipi hoietakoa lanaren haina. 1954tik 1976ra bitartean, hamazortzi urteren buruan, Antonio Arrue euskaltzain zenak «Jan-edanak» zeritzan saila etenik gabe eraman zuen. Behar bada, orainarte sukaldaritzaz euskaraz idatzi den lanik mamitsuena eta hoberena, bai ugaritasunez, bai jakiak maniatzez eta baita ere literaturaren aldetik. 1977ko abuztuaren batean Donostiako *Hoja del Lunes*-ean idatzi nuen artikulu bat Arrueren gastronomi lana adieraziz (gero, 1981ean, *Bidez* liburuen 234-238. orrialdeetan datorren ber-bera).

Ez harritu, irakurle, *Egan* aldizkari honen izenean eskerrik ematen ez badiogu. Zeren, Arrue zena, hortaz, bazen nor. Herbesteetan ere hitzaldiak emana zen. *Egan*-eko lan haiek, *Jan-edanak* izenburutzat daroan liburu batean argitaratuak dira 1979an. Lehen 212 orrialdeak euskaraz (*Egan*-en argitaratuta-koak osatzen dutena hain zuzen) eta ondorengo 131 gazteleraz, herbesteetan emandako hitzaldiak dira gehienak, eta Gipuzkoako Aurrezki Kuntza Probintziala izan zuen argitaratzaile.

Txo: *Egan*-en, A. Arruek utzi zuen plaza hutsik zegok. Hire lanekin bete ahal bahuke, orrialde honen ateak idekirik zeudek. Lehengoengandik pizturik datorkigun zuzia gerokoeri eskaintzia bai duk kultur bideetatik herrigintzan jarraitzea. Gainerontzean, hitzaurre petral hori ezik (informaketaren garaian informatzeke egotearren edo), liburu ona duk, hirea euskal literaturaren alorretan hain bakana ez baduk ere, eta lan ona egingo huke gai horri jarraituz. Tokirik ez diagu ukatuko. Gaizki esanak barkatu eta ondo esanak gogoan hartu. Hire fruitu onen zain diagu *Egan* aldizkari hau.

LIBURUAK

J. S. M.